

مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه‌ی انجمن ایرانی تاریخ
سال ششم، شماره‌ی بیست‌ویکم، پاییز 1393، صص 47-69

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان رشته‌های تجربی و ریاضی سال تحصیلی 1391-1392

شهلا بختیاری*، فرخ‌السادات قاضی میر سعید**

چکیده

توجه به سیره پیامبر اعظم (ص)، یکی از اهداف عالی وزارت آموزش و پرورش در تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان ایران شمرده می‌شود. در نظام آموزش رسمی، کتاب‌های درسی بستری مناسب برای زمینه‌سازی و انتقال آموزه‌های دینی به شمار می‌آید. نوشته حاضر می‌کوشد با استفاده از روش‌های کمی و فراوانی‌سنجی به بررسی میزان انعکاس داده‌های مربوط به سیره نبوی در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان رشته‌های تجربی و ریاضی در سال تحصیلی 91-92 بپردازد. در این تحقیق میزان فراوانی داده‌ها، نوع روایت و نوع ارجاعات مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، بیشترین مطالب مرتبط با سیره در کتاب‌های درسی نیز «بدون ذکر منبع» بوده‌اند. همچنین در نوع روایت سیره، غلبه با «حدیث» بوده است و «روایت داستانی» با وجود ظرفیت آموزشی زیاد، کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. واژه‌های کلیدی: سیره پیامبر(ص)؛ کتاب‌های درسی، دوره دبیرستان، رشته تجربی، رشته ریاضی.

---

* استادیار گروه تاریخ دانشگاه الزهراء (س) (dr_shba@yahoo.com).

** دانشجوی دکتری تاریخ اسلام دانشگاه الزهراء (س) (mirsaeedghazy@gmail.com).

تاریخ دریافت: 1393/01/18 - تاریخ تایید: 1393/11/11

مقدمه

نگاهی به پیشینه‌ی تحولات تعلیم و تربیت و دیدگاه‌های برنامه‌ی درسی در ایران، نشان می‌دهد که پس از پیروزی انقلاب اسلامی، اصلاحات محتوایی در برنامه‌های درسی هم‌سو، با توجه‌ی بیشتر به محتوای دینی در قالب‌های رایج و دور شدن از رویکردها و روش‌های موضوع‌مدار، حافظه‌مدار و یا کتاب‌محور در تعلیم و تربیت رسمی و غیر رسمی مورد توجه قرار گرفته است. بهره‌گیری از آموزه‌های سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب‌های درسی، با توجه به اندوخته‌های آموزشی و تربیتی گسترده آن، می‌تواند در دوران تحصیل که بهترین دوران الگوپذیری و شکل‌گیری شخصیت افراد بر طبق شئون انسانی و دینی است، نیاز به برنامه‌ریزی‌های آموزشی و تربیتی را در این زمینه مرتفع سازد و مسیر تربیت عملی انسان را میسر سازد. در نظر داشتن این نکته که «در ایران، استفاده از کتاب‌های درسی به صورت متمرکز صورت می‌گیرد؛... و یک متن واحد درسی در سراسر کشور تدریس می‌شود»¹ دقت و توجه بیشتر برنامه‌ریزان و مسئولان تعلیم و تربیت و مولفان را در تدوین کتاب‌های درسی می‌طلبد. این که نظام آموزش و پرورش، که متولی اصلی انتقال ارزش‌ها و مفاهیم فرهنگی از نسلی به نسل دیگر می‌باشد، تا چه اندازه و چگونه موفق به ارائه و انعکاس آموزه‌های سیره نبوی در کتاب‌های درسی دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه شده، مسأله‌ای است که نیازمند بررسی مطالب کتاب‌های درسی است.

در دوره‌ی متوسطه، که دانش‌آموزان گروه سنی چهارده تا هجده سال تحصیل می‌کنند، به سبب تنوع برنامه‌های درسی، در شاخه‌ها و رشته‌های تحصیلی مختلف، فرصت‌های مناسب برای انتخاب درس و رشته تحصیلی، براساس استعداد، علاقه، معلومات پایه و نیازهای آینده برای دانش‌آموزان فراهم شده است. بر همین اساس، تحقیق حاضر می‌کوشد با بررسی مطالب کتاب‌های درسی مقطع دبیرستان رشته تجربی و ریاضی (1391-1392)، میزان بازتاب مطالب مربوط به پیامبر (ص) را در این کتاب‌ها مورد بررسی قرار دهد.

1. مریم آهنگری، «داشته‌های ما و دیگران؛ میزگرد تطبیقی کتاب‌های آموزشی و مقایسه‌ی سایر کشورها با ایران»، جوانه، ش 8، زمستان 1383، ص 22-13.

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 49

انتخاب دو گرایش ریاضی و تجربی، به دلیل کثرت دانش آموزان مشغول به تحصیل در این دو رشته در مقایسه با سایر رشته‌ها بوده است.¹ انتخاب سال تحصیلی 92-91 از آن جهت می‌باشد که این سال تحصیلی در آستانه اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، که باید آن را تحولی در محتوای کتاب‌های آموزشی دانست، قرار دارد که توجه ویژه به محتوای کتاب‌های درسی از اصول آن است. این تحقیق می‌کوشد با بررسی جایگاه مطالب مرتبط به سیره نبوی، به عنوان یکی از غنی‌ترین و اصیل‌ترین منابع تعلیم و تربیت در کتاب‌های درسی مقطع دبیرستان، کاستی‌ها و نقاط ضعف و قوت را شناسایی کرده و با ارائه پیشنهاداتی، در این راه گام بردارد.

پیش از این مطالب، کتاب‌های درسی در تحقیقاتی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. از جمله: یوسف رضاپور، «شیوه‌های تجزیه و تحلیل کتاب‌های درسی»؛ سهیلا هاشمی، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی علوم انسانی بر اساس مؤلفه آموزش صلح»؛ مرضیه دهقانی، سیدداوود حسینی‌نسب و علیرضا حسین‌پور، «بررسی سیره پیامبر(ص) در برنامه درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی». همچنین پایان‌نامه‌هایی با موضوعات مشابه به نگارش درآمده است که «تحلیل محتوای کتب درسی دوره آموزش ابتدایی» از آن نوع است. با این همه حوزه‌های مرتبط با بررسی‌های تاریخی هنوز دارای خلا می‌باشد.

چنان که پیش از این گفته شد، در این مقاله کوشش شده است به این پرسش‌ها پاسخ داده شود که میزان بهره‌گیری کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان رشته‌های تجربی و ریاضی سال تحصیلی 1391-1392 از مطالب مرتبط با سیره تا چه میزان بوده است؟ همچنین بهره‌گیری از منابع و نوع نقل مطالب توسط مؤلفان کتاب‌های درسی چگونه و چقدر بوده است؟

روش عملیاتی در این پژوهش بدین شرح است: همه کتاب‌های درسی مقطع دبیرستان در دو گرایش تجربی و ریاضی بررسی شده و سپس مطالب کتاب‌های درسی از لحاظ

---

1. به سبب وسعت محدوده تحقیق، امکان بررسی مطالب سیره در کتاب‌های همه رشته‌های تحصیلی وجود نداشت و تحقیقی مستقل را می‌طلبد.

میزان و سهم بهره‌گیری از مطالب سیره در قالب جداول جداگانه طبقه‌بندی شده‌اند. ذکر شماره‌ی صفحات برای دادن آدرس مطلب به کار گرفته شده و از ذکر متن مطلب کتاب درسی به سبب مطول شدن نوشتار خودداری شده است. همچنین فراوانی مطالب مرتبط با سیره پیامبر(ص) در هر یک از دروس و پایه‌ها، با ارائه آمار فراوانی صفحاتی که سیره در آنها به نوعی (از یک جمله و تا یک صفحه)، انعکاس یافته و همچنین آمار فراوانی روایات سیره به طور مجزا ذکر شده است. نتایج حاصل از بررسی مطالب کتاب‌های درسی رشته‌های تجربی و ریاضی مقطع متوسطه، از جهت سهم بهره‌گیری از منابع تاریخی، ذیل عنوان «ارجاعات» در جداول و نمودارها آمده است. برای دریافت این نکته — که میزان بهره‌گیری مطالب کتاب‌های درسی از منابع به چه صورت بوده — همه ارجاعات در ذیل چهار بخش دسته‌بندی شده است: الف) منابع دست اول، ب) منابع دست دوم، ج) مطالعات، د) مطالب بدون ذکر منبع.

برای نشان دادن چگونگی نقل مطالب کتاب‌های درسی، بر حسب «نوع روایت» چهار دسته برای مطالب مرتبط با سیره نبوی در نظر گرفته شده است:

الف) قرآنی، آیات قرآن

ب) حدیثی: ذکر حدیثی از پیامبر(ص) یا ائمه اطهار در رابطه با سیره پیامبر(ص).

ج) روایت داستانی: واقعه یا ماجرای در زندگی پیامبر(ص) که به شکل داستان در منابع ثبت شده است.

د) دیگر اشکال روایت: مطالبی نظیر شعر، مدح یا عبارتی در مقام و شأن پیامبر(ص)، که شامل هیچ یک از سه دسته بندی بالا نبوده؛ اما دال بر امری در ارتباط با سیره پیامبر(ص) است، ذیل این عنوان جای گرفته‌اند.

الف) داده‌های مربوط به سیره نبوی در کتاب‌های درسی پایه اول متوسطه

در این پایه، از نه کتاب ادبیات فارسی، زبان فارسی، زیست‌شناسی، علوم اجتماعی، انگلیسی، عربی، دین و زندگی، فیزیک و شیمی، مطالبی درباره سیره نبوی، در کتاب‌های ادبیات فارسی، زبان فارسی، دین و زندگی، عربی و انگلیسی ذکر شده است.

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 51

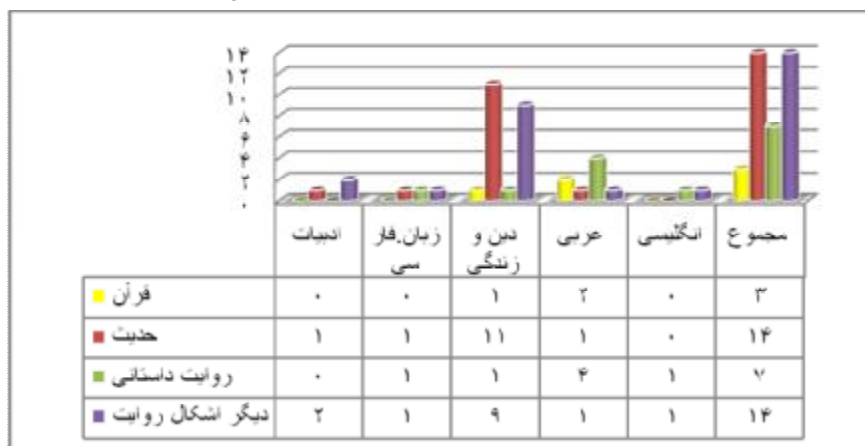
توزیع مطالب سیره نبوی در کتاب‌های پایه اول متوسطه

ردیف	نام کتاب	کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره نبوی	فروانی تعداد صفحات	فراوانی تعداد روایات سیره
1	زبان فارسی ¹	201/2_1	150	83, 61, 55	3	3
2	انگلیسی ²	204/3_1	130	106, 104	2	2
3	ادبیات فارسی ³	201/1	188	112, 4, 3	3	3
4	دین و زندگی ⁴	203	191	38, 37, 36, 12, 10, 9, 114, 105, 104, 92, 160, 131, 122, 119, 178, 175, 174, 165	18	22
5	عربی ⁵	204/1	128	48, 45, 14, 13, 12, 11, 81, 80, 72, 73, 74, 69	12	8

1. علی محمد حق‌شناس و دیگران، (1391)، زبان فارسی 1 - 201/2 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
2. پرویز بیرجندی، ابوالقاسم، مهدی نوروزی و غلام‌حسین محمودی، (1391)، انگلیسی 1 - 204/3 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
3. مسعود تاکی و دیگران، (1391)، ادبیات فارسی 1 - 201/1 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
4. محمد مهدی اعتصامی، عباس جوارشکیان، (1391)، دین و زندگی 1 - 203 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
5. حمیدرضا میرحاجی و دیگران، (1391)، عربی (1) سال اول دبیرستان 204/1، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.

براساس جدول فوق، می‌توان مشاهده کرد که بیشترین میزان بهره‌گیری از مطالب مرتبط با سیره، در کتاب‌های درسی سال اول متوسطه، به کتاب «دین و زندگی 1» با 18 صفحه حاوی سیره و 22 مورد روایت، اختصاص دارد. کتاب‌های عربی 1، زبان فارسی 1، ادبیات فارسی 1 به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند. کتاب انگلیسی 1 با وجود ظرفیت بالای این درس در انتقال این مفاهیم، در کنار آموزش درس زبان، کمترین میزان بهره‌گیری را در مقایسه با چهار کتاب فوق داشته است. البته لازم به ذکر است که میزان فراوانی در سایر کتاب‌های درسی این پایه، در این دو رشته، برابر با صفر بوده است. در مجموع، فراوانی داده‌های مربوط به سیره در این پایه، 38 صفحه و 38 مورد روایت است.

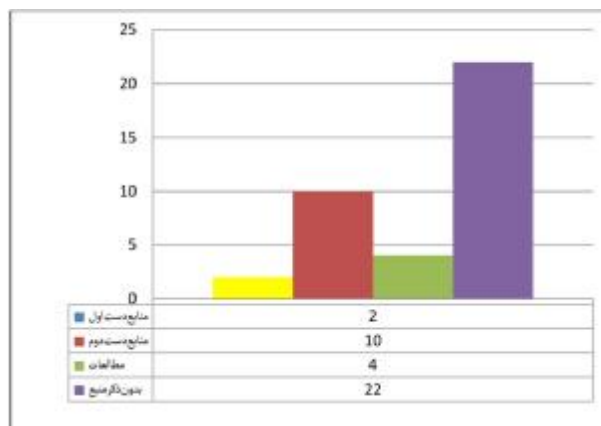
بررسی داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های درسی پایه اول دبیرستان بر مبنای نوع روایت:

بررسی نوع روایت در کتاب‌های درسی پایه اول متوسطه، نشان می‌دهد نوع روایت به شیوه «حدیث» و «دیگر اشکال روایت» هر کدام با 36.84 درصد، بیشترین سهم نوع روایت را به خود اختصاص داده‌اند. و سهم «روایت داستانی» صرفاً 18.42 درصد، است. کتاب عربی 1 با چهار مورد مطلب، به شیوه «روایت داستانی» و بیشترین سهم در این نوع روایت، در مقایسه با سایر کتاب‌ها می‌تواند الگوی مناسبی باشد.

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 53

بررسی داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های پایه اول دبیرستان بر مبنای نوع ارجاعات:

بررسی نوع ارجاعات در پایه اول دبیرستان، نشانگر آن است که بیشترین مطالب، «بدون ذکر منبع» با سهم 57.89 درصد بوده است. مطالب مستند به «مطالعات» و «منابع دست دوم»، در رده‌های بعدی قرار دارند. نکته قابل توجه آن‌که استناد به منابع دست اول با 5.26 درصد، کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند.

ب) داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های درسی پایه دوم متوسطه

در این قسمت، کتاب‌های پایه دوم دوره متوسطه رشته تجربی و ریاضی فیزیک مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

1. کتاب‌های درسی رشته تجربی شامل 10 کتاب ادبیات فارسی، دین و زندگی، شیمی، عربی، زبان فارسی، هندسه، جغرافیا، آمادگی دفاعی، فیزیک و آزمایشگاه، زیست‌شناسی و آزمایشگاه است.

2. کتاب‌های رشته ریاضی شامل 11 کتاب ادبیات فارسی، دین و زندگی، شیمی، عربی، زبان فارسی، هندسه، جغرافیا، آمادگی دفاعی، فیزیک و آزمایشگاه، زیست‌شناسی و آزمایشگاه و کتاب آمار و مدل سازی است.

لازم به ذکر است، در کتاب‌های ادبیات فارسی، دین و زندگی، زبان فارسی، عربی و آمادگی دفاعی که در هر دو رشته مشترک است، مطالبی مرتبط با سیره ذکر شده است.

توزیع مطالب سیره نبوی در کتاب‌های پایه دوم متوسطه:

ردیف	نام کتاب	کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره نبوی	فروانی تعداد صفحات	فروانی تعداد روایات سیره
1	ادبیات فارسی ¹ ₂	220/1	197	97.89.62.13.12.5	6	5
2	دین و زندگی ² ₂	222	197	.92.89.81.73.54.40 .107.103.98.96_95 .119.118.115.109 .128.127.124.121 .163.150.144.137 .181.177.172.164 186-185.183	30	37
3	زبان فارسی ³ ₂	220/2	184	123.8	2	2
4	عربی ⁴ ₂	204/1	144	.74.72.56.38.23.8 .105.104.97.96.95.94 122.121	14	11
5	آمادگی دفاعی ⁵	238/2	103	85.42.41.40.39.7	6	6

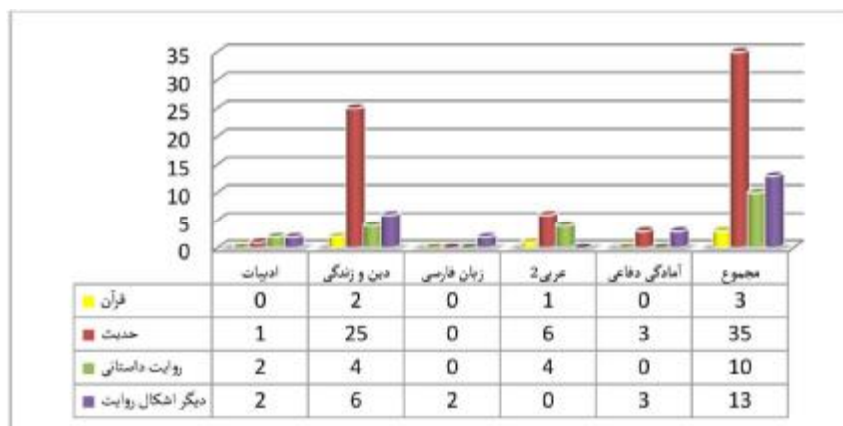
1. حسین داودی، حسن ذوالفقاری، رستگار فسایی، محمدرضا زرسنج، محمدرضا سنگری، عزیز شبانی، غلامرضا عمرانی، حسین قاسم پورمقدم، افضل مقیمی، سیداکبر میرجعفری، (1391)، ادبیات فارسی² _ 220/1 سال دوم متوسطه دبیرستان نظری فنی و حرفه‌ای کاردانش، تهران: آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی
2. محمدمهدی اعتصامی، (1391)، دین و زندگی² _ 222 سال دوم دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
3. علی محمد حق شناس، احمد سمیعی، تقی وحیدیان کامیار، احمد سمیعی گیلانی، حسین داودی، محمدرضا سنگری، حسن ذوالفقاری، غلامرضا عمرانی، حسین قاسم پورمقدم، سیداکبر میرجعفری، (1391)، زبان فارسی² _ 220/2 سال دوم دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
4. حمیدرضا میرحاجی، عیسی متقی‌زاده، مهدی ستاریان، (1391)، عربی (2) سال دوم دبیرستان کلیه رشته‌ها به جز انسانی 204/1، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
5. خدایار ابراهیمی، یارمحمد بای، محمود سلیمانی، شهاب قهرمانی، محمدرضا مقدادی و مهدی نجفی، (1391)، آمادگی دفاعی² 238/2 سال دوم متوسطه، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 55

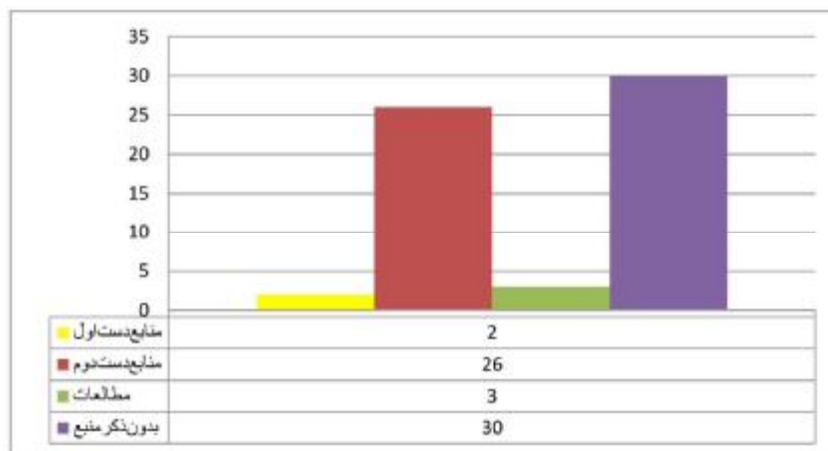
براساس جدول فوق، می‌توان مشاهده کرد که بیشترین میزان بهره‌گیری از مطالب مرتبط با سیره نبوی، در کتاب‌های درسی سال دوم متوسطه، به کتاب دین و زندگی²، با 30 صفحه حاوی سیره و 37 مورد فراوانی روایت، اختصاص دارد؛ و کتاب‌های عربی²، آمادگی دفاعی، ادبیات فارسی²، به ترتیب در رتبه‌های بعدی قرار دارند، و زبان فارسی² در مقایسه با چهار کتاب فوق، کمترین میزان بهره‌گیری را داشته است. همچنین فراوانی در سایر کتاب‌های درسی، برابر با صفر است. در مجموع در این پایه، فراوانی داده‌های مربوط به سیره 58 صفحه و 61 مورد روایت است.

بررسی داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های درسی پایه دوم متوسطه بر مبنای نوع روایت:

بررسی نوع روایت در کتاب‌های درسی پایه دوم متوسطه، نشان می‌دهد که نوع روایت به شیوه «حدیث» با (57.37) درصد، بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است که بیشتر بر قدسیّت بخشیدن بر مقام پیامبر(ص) پرداخته و کمتر به بحث آموزش سیره ایشان توجه داشته است، «دیگر اشکال روایت» با میزان (21.31) درصد، در رتبه دوم قرار دارد، و در این پایه نیز همانطور که مشاهده می‌شود سهم نوع «روایت داستانی» با (16.39) درصد، اندک است.

بررسی داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های پایه دوم دبیرستان بر مبنای نوع ارجاعات:

بررسی نوع ارجاعات در پایه دوم دبیرستان، نشان می‌دهد که بیشترین مطالب با (49.18) درصد، «بدون ذکر منبع» بوده است و ارجاعات مستند به «منابع دست دوم» و «مطالعات» در رده‌های بعدی قرار دارند. نکته قابل توجه آن‌که همانند پایه اول دبیرستان، مطالب مستند به منابع دست اول با (3.27) درصد، کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند.

ج) داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های درسی پایه سوم متوسطه

در این قسمت، کتاب‌های پایه سوم دبیرستان رشته‌ی تجربی و رشته‌ی ریاضی مورد بررسی قرار گرفته‌اند:

1. کتاب‌های درسی رشته‌ی تجربی، شامل 10 کتاب: زبان فارسی، ریاضی، زیست شناسی، زمین شناسی، دین و زندگی، شیمی، تاریخ معاصر، آمار و مدل سازی، عربی، ادبیات فارسی است.

2. کتاب‌های درسی رشته‌ی ریاضی فیزیک شامل 11 کتاب: دین و زندگی، عربی، مبانی علم رایانه، هندسه، شیمی، جبر و احتمال، زبان فارسی، ادبیات فارسی، تاریخ معاصر، فیزیک و حسابان است. در هر دو رشته، صرفاً در کتاب‌های دین و زندگی، عربی،

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 57

زبان فارسی، ادبیات فارسی که مشترک است؛ مطالبی مرتبط با سیره نبوی ذکر شده است.

جدول شماره 3: توزیع مطالب سیره نبوی در کتاب‌های پایه سوم متوسطه

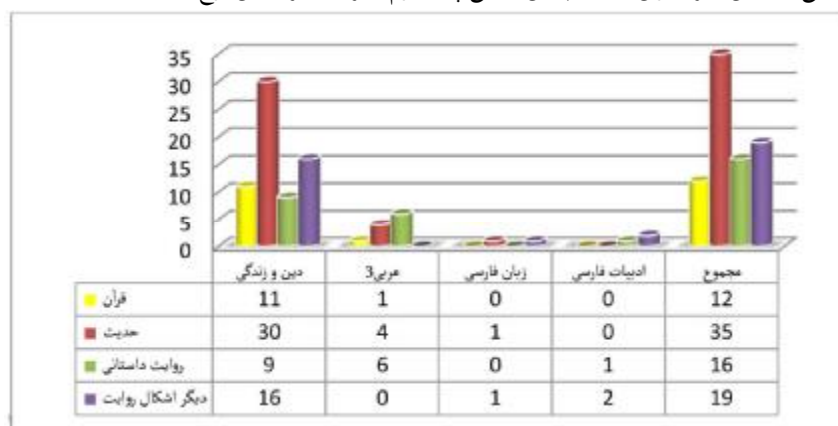
ردیف	نام کتاب	کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره نبوی	فراوانی تعداد صفحات	فراوانی تعداد روایت سیره
1	دین و زندگی ¹³	251	218	5, 23, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 36, 38, 40, 41, 44, 46, 48, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 91, 92, 95, 97, 100, 110, 111, 114, 118, 123, 124, 125, 133, 135, 143, 160, 161, 184, 191, 193, 200, 202, 207, 208, 209, 210, 211	67	66
2	عربی ³	254/1	128	11, 44, 46, 50, 65, 80, 82, 93, 99, 101	10	11
3	زبان فارسی ²³	249/3	178	100, 168	2	2
4	ادبیات فارسی ³³	249/1	178	2, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 150, 151	10	3

بر اساس جدول فوق، می‌توان مشاهده کرد که بیشترین میزان بهره‌گیری از مطالب مربوط به سیره، در کتاب‌های درسی سال سوم متوسطه، به کتاب دین و زندگی³ به میزان

1. محمد مهدی اعتصامی، (1391)، دین و زندگی³ - 251 سال سوم دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
2. محمد علی حق‌شناس، احمد سمیعی، تقی وحیدیان کامیار، حسین داودی، حسن ذوالفقاری، محمدرضا سنگری، غلامرضا عمرانی، حسین قاسمیورمقدم و سیداکبر میرجعفری، (1391)، زبان فارسی³ 249/3، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
3. احمد احمدی، اسماعیل تاجبخش، حسن ذوالفقاری، محمدرضا سنگری، ابوالفضل علی‌محمدی، غلامرضا عمرانی، حسن قاسمیورمقدم، سیداکبر میرجعفری، (1391)، ادبیات فارسی³ 249/1 سال سوم آموزش متوسطه، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.

67 صفحه و 66 مورد روایت، اختصاص دارد. کتاب‌های عربی³ و ادبیات فارسی³ در رده‌های بعدی جای دارند و سهم زبان فارسی³ نیز از سیره، بسیار اندک است. همچنین میزان فراوانی در سایر کتاب‌های درسی این پایه، برابر با صفر بوده است. البته لازم به ذکر است، میزان فراوانی سیره در این پایه در مجموع با 89 صفحه و 82 مورد روایت، در مقایسه با سه پایه دیگر دارای بیشترین فراوانی است.

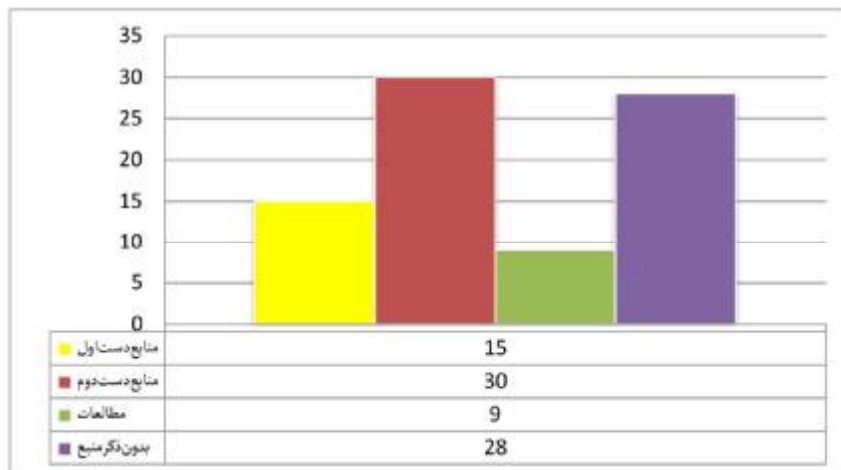
بررسی داده‌های سیره نویی در کتاب‌های درسی پایه سوم دبیرستان بر مبنای نوع روایت:

نوع روایت به شیوه «حدیث» با (42.68) درصد، بیشترین سهم را در مقایسه با سایر انواع روایات به خود اختصاص داده است، و سهم «روایات داستانی» (19.51) درصد است؛ و کتاب عربی³ در این پایه نیز با بهره‌گیری بیشتر از شیوه «روایت داستانی» در مقایسه با سایر انواع روایت در این کتاب، می‌تواند نمونه‌ای مناسب در جهت آموزش مطالب و مفاهیم مربوط به سیره پیامبر (ص) محسوب شود.

59 بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان

بررسی داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های پایه سوم دبیرستان بر مبنای نوع ارجاعات:

نوع ارجاعات

بررسی نوع ارجاعات در پایه سوم متوسطه، نشان می‌دهد که بیشترین میزان بهره‌گیری با (36.58) درصد از «منابع دست دوم» بوده است. و ارجاعات «بدون ذکر منبع» و «منابع دست اول»، به ترتیب در رده‌های بعدی قرار دارند و ارجاعات به «مطالعات» با (10.97) درصد، در رتبه آخر قرار دارد.

د) داده‌های سیره نبوی در کتاب‌های مقطع پیش‌دانشگاهی

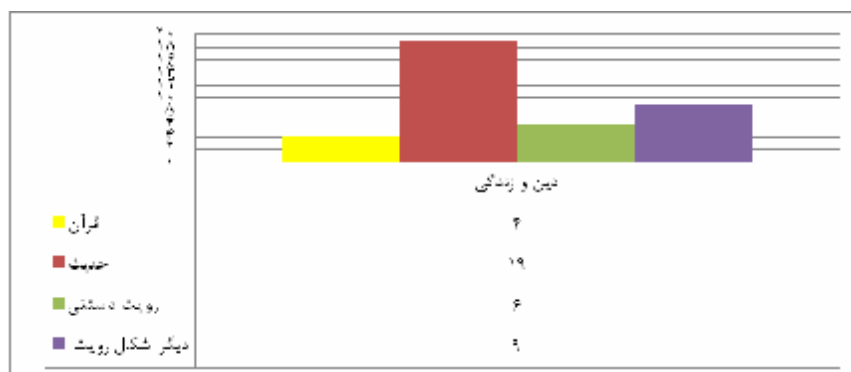
کتاب‌های اختصاصی پیش‌دانشگاهی رشته تجربی، شامل: شیمی، فیزیک، زیست‌شناسی، علوم زمین، ریاضی عمومی؛ رشته ریاضی شامل: ریاضیات گسسته، حساب دیفرانسیل و انتگرال، هندسه تحلیلی و جبر خطی، فیزیک، شیمی است. همچنین دروس معارف اسلامی و دین و زندگی، زبان و ادبیات فارسی، و زبان انگلیسی درس‌های مشترک هر دو رشته است که در این پایه، تنها کتاب دین و زندگی مطالبی مرتبط با سیره دارد.

جدول شماره 4: توزیع سیره نبوی در معارف اسلامی و دین و زندگی پیش‌دانشگاهی

ردیف	نام کتاب	کد کتاب	کل صفحات	صفحات حاوی سیره نبوی	فراوانی تعداد صفحات	فراوانی تعداد روایات سیره
1	معارف اسلامی و دین و زندگی ¹	258/1	144	.24, 18, 9, 10, 11, 31, 35, 36, 67, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 87, 92, 109, 110, 111, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 125	27	38

با بررسی کتاب معارف اسلامی و دین و زندگی پیش‌دانشگاهی، به عنوان درسی مشترک میان دو رشته ریاضی و تجربی، می‌توان مشاهده نمود که این کتاب با فراوانی 27 صفحه حاوی سیره و 38 مورد روایت، حجم قابل ملاحظه‌ای را به خود اختصاص داده است. ولی در این پایه از ظرفیت دیگر کتاب‌ها جهت آموزش این مفاهیم استفاده نشده است.

فراوانی مطالب سیره نبوی در کتاب دین و زندگی دوره پیش‌دانشگاهی رشته تجربی - ریاضی بر مبنای نوع روایت:

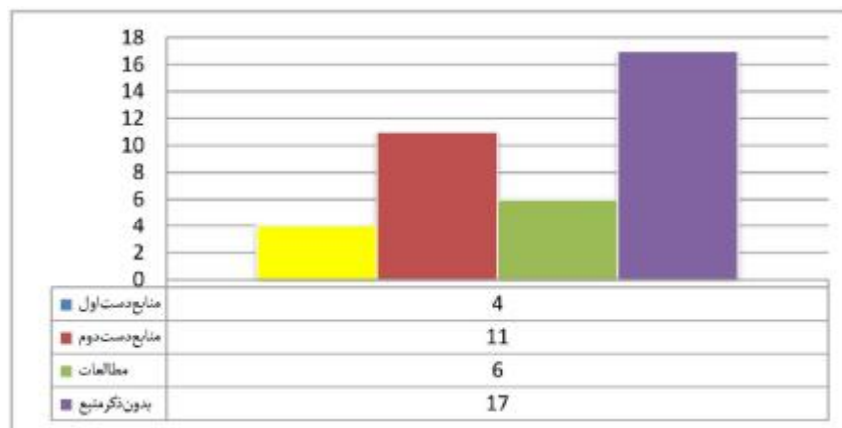

1. محمد مهدی اعتصامی، حسین سوزنچی، (1391)، معارف اسلامی و دین و زندگی دوره پیش‌دانشگاهی 285/1، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 61

بررسی نوع روایت در کتاب معارف اسلامی و دین و زندگی پیش‌دانشگاهی، نشانگر آن است که همانند پایه‌های اول تا سوم، این پایه نیز، غلبه با شیوه‌ی روایت «حدیث» با سهم 50 درصد است. «دیگر اشکال روایت» با (23.68) درصد، دومین نوع روایت پرکاربرد در کتاب دین و زندگی پیش‌دانشگاهی است. روایت داستانی با (15.78) درصد، با وجود تاثیرگذاری بیشتر در مرحله بعدی قرار دارد.

بررسی داده‌های سیره نبوی در کتاب دین و زندگی پیش‌دانشگاهی رشته تجربی - ریاضی بر مبنای نوع ارجاعات:

بررسی نوع ارجاعات در کتاب دین و زندگی پیش‌دانشگاهی، نشان می‌دهد که بیشترین سهم با (44.73) درصد، به مطالب بدون ذکر منبع اختصاص دارد. ارجاعات «منابع دست دوم» و «مطالعات» در رده‌های بعدی قرار دارند. نکته قابل توجه آن‌که در این کتاب نیز، ارجاعات مستند به منابع دست اول با (10.52) درصد، کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند.

نتیجه

1. میزان فراوانی: در این بررسی، همانطور که در قبل اشاره شد، میزان فراوانی صفحات حاوی سیره نبوی و فراوانی تعداد روایات سیره در کتاب‌های درسی ملاک قرار گرفته و آمارگیری شده است. در جدول 1، روند بهره‌مندی دانش‌آموز رشته‌ی تجربی از مطالب مرتبط با سیره نبوی در مقطع متوسطه از اول دبیرستان تا پیش‌دانشگاهی در جدول زیر دیده می‌شود:

جدول 1: رشته تجربی

فراوانی	سال اول دبیرستان	سال دوم دبیرستان	سال سوم دبیرستان	پیش دانشگاهی	جمع
کل صفحات پایه	1333	1756	1942	1120	6151
فراوانی صفحات حاوی سیره	38	58	89	27	212
فراوانی روایات سیره	38	61	82	38	219

همانطور که ملاحظه می‌شود، میزان بهره‌گیری از مطالب مربوط به سیره نبوی در پایه‌های مختلف این دوره، متفاوت است و در پایه سوم دبیرستان، میزان بهره‌گیری در مقایسه با سه پایه دیگر، بیشتر بوده است؛ ولی در مجموع، در این دوره‌ی تحصیلی، میزان استفاده از داده‌های سیره نبوی در چهار پایه تحصیلی، در مجموع با 212 صفحه حاوی سیره و 219 روایت بسیار اندک است. در جدول 2، میزان بهره‌مندی دانش‌آموز رشته‌ی ریاضی در مقطع متوسطه از اول دبیرستان تا پیش‌دانشگاهی، با مطالب مرتبط با سیره نبوی مشخص شده است:

جدول 2: رشته ریاضی

فراوانی	سال اول دبیرستان	سال دوم دبیرستان	سال سوم دبیرستان	پیش دانشگاهی	جمع
کل صفحات پایه	1333	1830	1890	1455	6508
فراوانی صفحات حاوی سیره	38	58	89	27	212
فراوانی روایات سیره	38	61	82	38	219

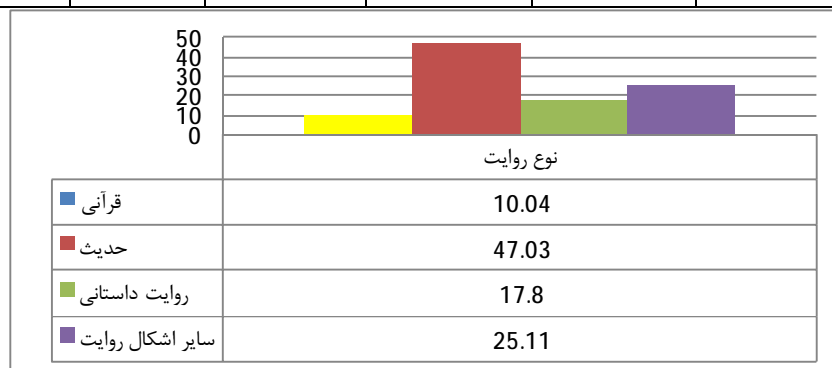
بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 63

در این رشته نیز همانطور که مشاهده می‌شود، میزان استفاده از مفاهیم و داده‌های سیره نبوی در پایه سوم، بیشتر از پایه‌های دیگر است. ولی در مجموع در چهار پایه تحصیلی، میزان بهره‌گیری از سیره در 212 صفحه و 219 مورد روایت، بسیار اندک است. به نظر می‌رسد، این میزان بهره‌گیری از داده‌های سیره نبوی در این دوره تحصیلی در رشته‌های تجربی و ریاضی، برای انتقال آموزه‌های دینی و حصول اهداف آموزشی و تربیتی ناکافی است.

2. نوع روایت: نوع روایت مطالب مرتبط با سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره متوسطه در رشته‌های ریاضی و تجربی، در ذیل چهار دسته: 1. قرآن؛ 2. حدیث؛ 3. روایت داستانی؛ 4. سایر اشکال روایت؛ مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج آن در جدول و نمودار ذیل قابل مشاهده است:

جدول 3: نوع روایات سیره

نوع روایت	سال اول دبیرستان	سال دوم دبیرستان	سال سوم دبیرستان	پیش دانشگاهی	جمع
قرآنی	3	3	12	4	22
حدیث	14	35	35	19	103
روایت داستانی	7	10	16	6	39
سایر اشکال روایت	14	13	19	9	55

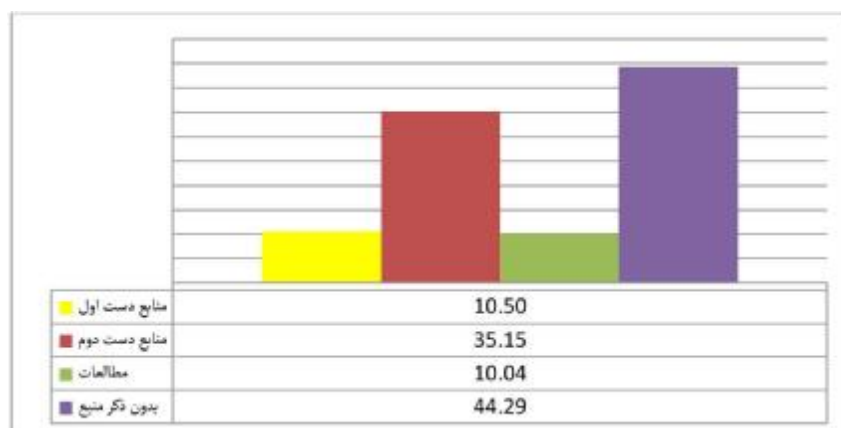

بر اساس نمودار فوق، می‌توان غلبه حدیث 47.03 درصد را بر سایر دسته‌های دیگر به وضوح مشاهده کرد. با توجه به این نکته که بهره‌گیری از شیوه‌های داستانی در امر آموزش، نتایج بهتر و مؤثرتری را در بردارد، به نظر می‌رسد استفاده مکرر از حدیث و توجه کمتر به بیان مطالب به شکل روایت داستانی با 17.80 درصد سهم، موجب شده است با آموزش مطالب مرتبط با سیره پیامبر (ص) به شیوه مستقیم در کتاب‌های درسی، کارکرد کمتری در الگوسازی و تأثیر بر شخصیت دانش‌آموزان داشته باشند. چرا که در این حال، دانش‌آموزان تنها حدیثی که مشتمل بر چند کلمه و عبارت است را از حفظ کرده و پس از گذراندن آن واحد درسی، شاید کمتر آن حدیث را به خاطر آورند. در حالی که کارکرد داستان در آموزش در همین نقطه، خود را بیشتر از پیش نشان می‌دهد؛ این که وقتی مطلبی در بستر یک داستان به مخاطب منتقل می‌شود، در ذهن و روان مخاطب تأثیرگذاری طولانی مدتی خواهد داشت و این امر یکی از اهداف نظام تعلیم و تربیت است.

3. ارجاعات: جهت بررسی منابع مورد استفاده‌ی مؤلفان کتاب‌های درسی، چهار دسته‌بندی در نظر گرفته شده است: 1. منابع دست اول؛ 2. منابع دست دوم؛ 3. مطالعات؛ 4. بدون ذکر منبع. بر همین اساس، منابع ذکر شده در کتاب‌های درسی، اساس کار قرار گرفته است. نتایج به دست آمده از این بررسی در جدول و نمودار زیر قابل مشاهده است.

جدول 4: نوع ارجاعات

ارجاعات	سال اول دبیرستان	سال دوم دبیرستان	سال سوم دبیرستان	پیش دانشگاهی	جمع
منابع دست اول	2	2	15	4	23
منابع دست دوم	10	26	30	11	77
مطالعات	4	3	9	6	22
بدون ذکر منبع	22	30	28	17	97

چنان‌که ملاحظه می‌شود؛ مطالب بدون ذکر منبع با 44.29 درصد، بالاترین حجم را به خود اختصاص داده‌اند؛ منابع دست دوم با 35.15 درصد و منابع دست اول با 10.50 درصد و مطالعات با 10.04 درصد، به ترتیب در رتبه‌های بعدی جای می‌گیرند. در نتایج این پژوهش، به روشنی مشهود است که بسیاری از مطالب مرتبط با سیره پیامبر(ص)، بدون ذکر منبع در کتاب‌های درسی قید شده‌اند. این مساله را می‌توان یکی از عیوب و ضعف‌های کتاب‌های درسی دانست؛ چرا که ذکر منبع، علاوه بر موثق و قابل دفاع نمودن مطلب، به دانش‌آموزان استفاده و بهره‌گیری از متون قابل اعتماد و قابل استناد نیز خواهد آموخت. همچنین موجب خواهد شد دانش‌آموزان در صورت بهره‌گیری از مطالب کتاب‌های درسی در زندگی فردی یا اجتماعی خود، قابلیت دفاع از دانسته‌های خود را با استناد به منبع داشته باشند. همچنین آشنایی با منابع متقدم و دست اول ممکن است زمینه‌های تحقیق و مطالعه بیشتر را در دانش‌آموزان پدید آورد. در نتیجه، توجه به این نکته در استفاده از سیره پیامبر اکرم (ص) در کتاب‌های درسی لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

همچنین در بررسی‌های انجام شده در این پژوهش، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

1. در یک فرآیند اصولی، نخستین مرحله اساسی، تعیین دیدگاه یا دیدگاه‌های مورد تأکید در برنامه‌ریزی درسی است که با وجود تأکید آموزه‌های دینی بر توجه به تمامی ابعاد وجودی انسان، عمده فعالیت‌های آموزشی بر بنیه علمی متمرکز شده است، و سهم سیره پیامبر(ص) در کتب درسی قابل توجه نیست.

2. به نظر می‌رسد مهندسی مناسبی در انتخاب و گزینش مطالب مرتبط با سیره نبوی صورت نگرفته است. بنابراین برنامه‌ریزی دقیق و جامع به منظور بهره‌گیری از آموزه‌های سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف برای انتقال این مفاهیم به دانش‌آموزان لازم و ضروری است.
3. براساس بررسی‌های انجام شده، سهم بهره‌گیری از احادیث در کتاب‌های درسی بیشتر بوده و احادیث انتخابی بیشتر بر قدسیت بخشیدن به شخصیت پیامبر (ص) تأکید داشته و بحث آموزش، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.
4. «روایت داستانی» در طرح مطالب سیره نبوی، با وجود ظرفیت‌های بالایی که در امر آموزش دارد، مورد کم‌توجهی قرار گرفته است.
5. مطالب مرتبط با سیره پیامبر (ص)، تنها در برخی کتاب‌های درسی مورد استفاده بوده‌اند که عبارتند از: دین و زندگی، عربی، ادبیات فارسی، زبان فارسی و آمادگی دفاعی.
6. می‌توان کتاب‌های زبان انگلیسی را از لحاظ محتوایی غنی‌تر ساخته و با بهره‌گیری از ظرفیت این کتاب‌ها، از مطالب سیره نبوی در آموزش زبان بهره برد. در حالی که در حال حاضر، از میان چهار پایه تحصیلی مورد بررسی، تنها در کتاب زبان انگلیسی یک پایه و فقط در 2 صفحه، از این ظرفیت در جهت بیان مطالب مرتبط با سیره نبوی بهره برده شده است.
7. از ظرفیت‌های سایر کتاب‌های درسی در طرح مسائل مرتبط با سیره پیامبر (ص) استفاده شود. کتاب‌هایی نظیر روانشناسی، اقتصاد، زبان انگلیسی و... که زمینه لازم برای بهره‌گیری از سیره پیامبر در تبیین مطالب را دارا هستند.
8. کتاب‌های عربی را می‌توان به عنوان نمونه و الگوی بسیار خوبی از بهره‌گیری مفید از سیره پیامبر (ص) معرفی کرد. در کتاب‌های عربی، با وجود آن‌که هدف اولیه، آموزش زبان عربی به دانش‌آموزان بوده است، اما با بهره‌گیری از داستان‌های سیره پیامبر (ص)، هدف دومی برای مطالب در نظر گرفته شده که همانا انتقال مفاهیم سیره عملی پیامبر (ص) به دانش‌آموزان است. چنانکه گفته شد شیوه روایی، روشی مفید در انتقال مفاهیم محسوب می‌شود و این نکته توسط مؤلفین کتاب‌های عربی به خوبی در نظر گرفته شده است.

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 67

9. براساس جداول و نمودارها، این نکته به خوبی مشهود است که بسیاری از مطالب مرتبط با سیره پیامبر(ص)، بدون ذکر منبع در کتاب‌های درسی قید شده‌اند.

10. با بررسی منابع مورد استناد در کتاب‌های درسی، چنانچه در نمودارهای فراوانی ارجاعات نیز قابل مشاهده است، در تدوین مطالب کتاب‌های درسی از منابع دست اول کمتر بهره برده شده و در بیشتر موارد، به منابع متأخر ارجاع داده شده است؛ در حالی‌که بسیاری از این مطالب و احادیث، در منابع دست اول وجود دارد. با بهره‌گیری از منابع دست اول، مسیر یادگیری و مهارت‌های پژوهش با بهره‌گیری از منابع صحیح، دقیق، دست اول و قابل استناد با ذکر آدرس و منبع، هموار می‌شود. با این کار، دانش‌آموزان علاوه بر دستیابی به حقایق، می‌توانند با تحقیق و پژوهش و استناد به منابع دست اول، به پاسخ پرسش‌های خود دست یابند.

فهرست منابع و مآخذ

- آهنگری، مریم، «داشته‌های ما و دیگران؛ میزگرد تطبیقی کتاب‌های آموزشی و مقایسه‌ی سایر کشورها با ایران»، جوانه، ش 8، زمستان 1383، ص 22-13.
- ابراهیمی، خدایار و دیگران، (1391)، آمادگی دفاعی 238/2 سال دوم متوسطه، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- احمدی، احمد و دیگران، (1391)، ادبیات فارسی 3 249/1 سال سوم آموزش متوسطه، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- اصلاح پذیر، بهمن و دیگران، (1391)، حسابان 1-258 سال سوم دبیرستان رشته ریاضی فیزیک، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- اعتصامی، محمد مهدی، (1391)، دین و زندگی 2-222 سال دوم دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- _____، (1391)، دین و زندگی 3-251 سال سوم دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- اعتصامی، محمد مهدی، حسین سوزنجی، (1391)، معارف اسلامی و دین و زندگی دوره پیش دانشگاهی 285/1، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- اعتصامی، محمد مهدی، عباس جوارشکیان، (1391)، دین و زندگی 1-203 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- بیرجندی، پرویز، ابوالقاسم، مهدی نوروزی و غلام‌حسین محمودی، (1391)، انگلیسی 1-204/3 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- تاکی، مسعود، و دیگران، (1391)، ادبیات فارسی 1-201/1 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- حسن‌مرادی، نرگس، (1390)، تحلیل محتوای کتب درسی، تهران: آبیژ.
- حق‌شناس، علی‌محمد و دیگران، (1391)، زبان فارسی 3 249/3، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- _____، (1391)، زبان فارسی 2-220/2 سال دوم دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- _____، (1391)، زبان فارسی 1-201/2 سال اول دبیرستان، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- خوشی، ابوالفضل و فتحی‌اجارگاه، کورش، «تأملی بر برنامه درسی در گستره تاریخ تعلیم و تربیت

بررسی انعکاس مطالب مربوط به سیره پیامبر(ص) در کتاب‌های درسی دوره‌ی دبیرستان 69

- ایران، اصول تعلیم و تربیت»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، س 5، ش 17، 18، ص 33-48.
- داودی، حسین، و دیگران، (1391)، ادبیات فارسی 2- 220 / 1 سال دوم متوسطه دبیرستان نظری فنی و حرفه‌ای کاردانش، تهران: آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- موسی‌پور، نعمت، «برنامه‌ریزی درسی در ایران»، نشریه تعلیم و تربیت، ش 96، 1387، ص 124-183.
- مهرمحمدی، محمود، «بررسی تطبیقی نظام برنامه‌ریزی درسی در جمهوری اسلامی ایران و جمهوری فدرال آلمان»، نشریه ش 2، پژوهشکده تعلیم و تربیت، تهران، 1375، ص 95-122.
- میرحاجی، حمیدرضا، عیسی متقی‌زاده، مهدی ستاریان، (1391)، عربی (2) سال دوم دبیرستان کلیه رشته‌ها به جز انسانی 204/1، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.
- میرحاجی، حمیدرضا و دیگران، (1391)، عربی (1) سال اول دبیرستان 204/1، تهران: وزارت آموزش و پرورش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی.